

Alt i alt et vellykket og smukt bind, der kaster afgørende nyt lys over et hidtil forsømt kapitel i bornholmsk og dansk historie med tankevækkende perspektiver til perioderne før og efter.

Ebbe Gert Rasmussen

DIE SCHLESWIG-HOLSTEINISCHE KIRCHENORDNUNG VON 1542. Hrsg. von WALTER GÖBELL. Schriften des Vereins für Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte 1. rk., bd. 34. Neumünster, Karl Wachholtz, 1986, 395 s. 48 DM.

Den store bog på næsten 400 sider er en nyudgivelse af den slesvig-holstenske landskirkes grundlov, foretaget af Kieler-universitetets nestor i kirkehistorie, professor, dr. Walter Göbell, og udsendt som nr. 34 i det slesvig-holstenske kirkehistoriske selskabs 1. række (der fortrinsvis består af monografier, mens 2. række udgør artikelstof).

Nyudgivelsen afløser Ernst Michelsens udgivelse i samme skriftrækkes bd. 5 (1909) og bd. 10 (1920), et vældigt pionerarbejde, idet Ernst Michelsens to bind består af en grundig historisk indledning og af selve tekstudgaven. I det nye bind er det udgivelsen af teksten, der er hovedsagen. Nok er der en indledning, der fortæller om baggrunden og om indholdet, men den fylder kun 19 sider.

Teksten er udgivet på den måde, at den plattyske original bringes affotograferet på bogens venstresider, mens der på højresiderne er en højtyisk oversættelse, foretaget af dr. Annamarie Hübner. I vor tid anses det åbenbart også af tyskere for at være nødvendigt at have en oversættelse af kirkeordningens plattyske tekst. Hvis den oprindelige plan med at udsende den nye udgivelse af kirkeordningen i 500-året i 1985 for Johann Bugenhagens fødsel var blevet overholdt, vilde det unægtelig også have lettet arbejdet for danske historikere, der i anledning af det just overståede 450-års jubilæum for reformationen i 1536 har beskæftiget sig med den slesvig-holstenske kirkeordning.

Er den historiske indledning end skåret ned til et mindstemål, er til gengæld det store noteapparat overordentlig værdifuldt. Navnlig er det en stor vinding for forståelsen af kirkeordningens tilblivelse, at den latinske »*Ordinatio Ecclesiastica*« fra 1537 overalt citeres, hvor der er tale om en oversættelse til plattysk af dennes latinske tekst. Også Haderslev-artiklerne fra 1528 er jævnligt anført som paralleltekster. Den kyndige bruger af den nye udgivelse har derfor forholdsvis nemt ved at konstatere, hvorfra kirkeordningen fra 1542 har hentet sit stof.

Det siges nemlig meget rigtigt, at den ikke er forfattet af Johann Bugenhagen, men at han alene har redigeret denne (og udgivet den med visse tilføjelser) forud for dens vedtagelse på landdagen i Rendsburg i 1542. Christian IIIs betydning som reformator nævnes, men da både artiklerne fra 1528 og ordinansen fra 1537 er blevet udarbejdet i Haderslev, kunne det måske have været hensigtsmæssigt at pege på denne bys teologer som vigtige ophavsmænd til kirkeordningens indhold; blandt disse især Johann Wenth, fra 1526 til 1537 »læsemester« ved præsteskolens i Haderslev og fra 1537 til sin død i 1541 biskop i Ribe (hvor han almindeligvis kaldes Johan Vandal).

Netop denne mands død har utvivlsomt gjort det påkrævet for Christian III endnu engang at få Bugenhagen op til sine riger og lande for at få afsluttet

arbejdet med en kirkeordning, der kun gjaldt for Slesvig og Holsten, idet det slesvig-holstenske ridderskab under ingen omstændigheder ønskede at dele ordinansen fra 1537 med kongerigerne Danmark og Norge! Der er en masse politisk sprængstof i alt dette, og selv om Walter Göbells udgivelse samler sig om tekstkommentaren, burde der nok noget tydeligere have været gjort opmærksomhed på, at kirkeordningen i henhold til titelbladet gjaldt begge »fyrstendømmer« Slesvig og Holsten. Kun i note 615 nævnes (uden at nærmere forklaring gives), at de sønderjyske sogne under Ribe og Odense bispedømmer var unddraget kirkeordningens bestemmelser. At Ærø i denne omtale bliver forvekslet med Årø, er en fejl så iøjnefaldende, at ingen danske læsere i blinde vil kunne overtage denne.

Vedtagelsen af den slesvig-holstenske kirkeordning på landdagen i Rendsburg i 1542 betød afslutningen på det arbejde for en evangelisk-luthersk reformation, som Christian III i sine unge dage havde påbegyndt ved sin ankomst til Haderslev i 1525. Det siger ikke så lidt om betydningen af den her omtalte nyudgivelse. Historikere, specielt kirkehistorikere, der beskæftiger sig med reformationstiden, vil fremover ikke kunne komme uden om dette værk.

H.V. Gregersen

GUNNAR ARTEUS: Till militärstatens förhistoria. Krig, professionalisering och social förändring under Vasasönernas regering. Stockholm, Probus Förlag, 1986. 201 s.

Denne bog er det første resultat af et større projekt, *Krigsmakt och samhälle i 1500-tallets Sverige*. Det primære indhold er en sociologisk analyse af land- og søofficererne i Sverige 1555–1610.

Projektets mål er at afdække stormagts-Sveriges rødder: den sociale basis for ekspansionen, og eventuelle tidlige tendenser til militarisering af samfundet. I hvor høj grad var stormagtstidens militær-bureaukratiske stat etableret som struktur allerede under Gustav Vasas sønner? De førte jo også meget krig, og havde en fast hær – en sjældenhed i perioden. Det er et emne af verdenshistorisk rækkevidde, da stormagtstidens Sverige jo fungerede som incitament og forbillede ved hele Europas udvikling i samme retning.

Forfatteren beklager, at hans arbejde er blevet til under meget stramme vilkår. Forskningstiden har måttet fravristes en tjeneste, hvor forskning i perioden før 1918 ikke er tilladt. Dette uheldige forhold præger ikke arbejdets centrale del, etableringen af et sæt data om officererne. Forfatteren har prøvet den slags før, og gennemfører sit forehavende med sikker hånd. Man føler dog en svag uro ved de kildegrupper, som sandsynligvis ikke indeholder ellers ukendte oplysninger, og som derfor af tidsmæssige grunde ikke er benyttet. Studiernes primære produkt, summariske biografier af officererne, er aftrykt i bogen, dog ikke for søkaptajnerne. Der aftrykkes tillige et katalog over periodens ny adel. Den interesserede kan altså fortsætte analysen selv. (Der synes dog desværre ikke at stå en maskinlæsbar version til rådighed).

På grundlag af det ny materiale og tidligere forskning tages to emner op. Det